

Безсусідня Ю. В.,
аспірант кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ України

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ У СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ

CRIMINAL LAW PROTECTION INTERESTS OF THE STATE OF THE OLD WORLD

Стаття присвячена дослідженню питань особливостей кримінального правового захисту безпеки держави у країнах Стародавнього світу (Стародавньому Єгипті, Індії, Китаї, Стародавній Греції, Стародавньому Римі) та проведеному аналогії із сьогодишнім кримінальним законодавством.

Ключові слова: злочини проти держави; кримінально-правовий захист інтересів держави; державна зрада; посягання на державний і суспільний устрій; змова; видання державної чи військової таємниці.

Стаття посвячена исследованию вопросов особенностей уголовно-правовой защиты безопасности государства в странах Древнего мира (Древнего Египта, Индии, Китая, Древней Греции, Древнего Рима) и проведению аналогии из современным уголовным законодательством.

Ключевые слова: преступления против государства; уголовно-правовая защита интересов государства; государственная измена; посягательство на государственное и общественное устройство; заговор; выдача государственной или военной тайны.

The article is devoted to determination of factors of social conditionality of criminalization of cybernetic attacks and introduction of amendments to the Criminal Code of Ukraine in order to attribute such an act as a cybernetic attack to the crime of "sabotage" stipulated by art. 113 of the Criminal Code.

Key words: social conditionality, criminalization, basis of criminalization, cybernetic attack, information security, national security, sabotage.

Правові аспекти кримінально-правового захисту безпеки держави у країнах Стародавнього світу розглядали О.І. Анатольєва, Ю.М. Гройсман, О.А. Жидков, Л.В. Іногамова-Хегай, Л.М. Маймескулов, Н.А. Крашеннікова, В.Н. Кудрявцев, О.А. Савельєв та інші науковці, однак ними не було проведено аналогії кримінально-правового захисту інтересів держави у країнах Стародавнього світу із сучасним кримінальним законодавством.

Метою статті є дослідження кримінально-правових норм країн Стародавнього світу, які захищають інтереси держави, порівняно із сучасним кримінальним законодавством.

Кримінально-правовий захист інтересів держави був притаманний ще Стародавньому світу.

Поняття «Стародавній світ» хронологічно охоплює історію приблизно від V тисячоліття до н.е. і до I століття н.е. Часові межі можуть варіюватися стосовно кожної окремої держави. За змістом поняття «Стародавній світ» охоплює Стародавній Єгипет, Вавилон, Індію, Китай, Хетську державу, Ассирію, а також Стародавню Грецію, Карфаген, Стародавній Рим та ін. Стародавня епоха триває від середини IV тисячоліття до н.е. по V століття н.е. і завершується падінням Римської імперії [1, с. 108].

Стародавній Єгипет.

У Єгипті раніше ніж в інших країнах утворилось класове рабовласницьке суспільство і вперше у світі виникла держава. Точних даних, коли це відбулося, немає, але близько III тис. до н.е. держава в Єгипті вже існувала.

Спочатку джерелом права в Стародавньому Єгипті був звичай. Із розвитком держави активізувалась нормотворча діяльність, зокрема законодавство фа-

раонів. Згідно з переказами, початок найдавнішого законодавству Єгипту поклав бог Той, який передав жерцям 42 священні книги, перші 13 із яких були присвячені повноваженням фараона й основним законам. Періодично робилися спроби складання кодифікацій. Відомо кілька випадків складання зводів давньоєгипетського права: при фараоні першої правлячої династії Менесі (кінець IV тис. до н.е.), при фараоні Сазіхісе в епоху Стародавнього царства, при фараоні XX династії Рамсесе II Великому і при фараоні XXIV династії Бокхорису (720–715 рр. до н.е.).

Крім законів, звернених до всього населення, до джерел права ставилися «накази» та інструкції фараона, що регулювали посадові обов'язки і адресовані джати жерцям, воїнам, ремісникам й ін.

Джерелами права виступали судові рішення фараона і джати (адміністративні розпорядження вищих посадових осіб), а також міжнародні договори. Так, широку популярність здобули торговий договір єгипетської цариці Хатшепсут із царем держави Пунт (XVI ст. до н.е.) і мирний договір між фараоном Рамзесом II і хетських царем Хатту-сили III, укладений у 1296 р. до н.е. В останньому договорі обидві держави відмовлялися від застосування сили один проти одного і брали на себе зобов'язання вирішувати всі непорозуміння шляхом переговорів; уклали військовий союз на випадок, якщо одна з договірних держав стане об'єктом нападу з боку третього, зобов'язувалися надавати один одному збройну допомогу; заявляли про спільне видання злочинців знатного і незнатного походження.

Важливу роль відігравали релігійні норми. Характерною рисою давньоєгипетського права було

уявлення про божественне першоджерело всіх правил людського суспільства, зокрема норми права.

Праву Стародавнього Єгипту було відомо доволі широке коло діянь, що визнавались злочинами. Найбільш тяжкими вважались зазіхання на державній і суспільній устрій (зрада, змова, повстання проти фараона, розголошення державної таємниці, пошкодження міської стіни та воріт). За таких умов, поряд зі злочинцем, відповідальність несли і члени його сім'ї [2, с. 124].

Стародавній Китай.

За легендами ще в X ст. до н.е. чжоуським Муваном було розроблено Уложення про покарання. Ця кодифікація нараховувала близько 3 000 статей і передбачала доволі різноманітну систему покарань. В Уложенні говорилося про пом'якшувальні та обтяжувальні обставини; розрізнялись необережні і навмисні діяння.

У період Чжаньго (403–221 рр. до н.е.) бурхливо розвивається законодавча діяльність. В ідеології цього часу панують дві течії, що мали значний вплив на розвиток права: конфуціанство і школа легістів. Філософське вчення конфуціанства визнавало переважальним значення норм моралі над правом, порівнюючи право з кримінальним законом. Легісти, надаючи великого значення правовим нормам, намагались поширити їх дію на всі випадки життя. Вони проповідували рівність усіх перед законом, невідворотність покарання для всіх осіб, висували ідею сильної держави. Один із представників цієї школи Лі Куемом була написана «Книга законів», що містила перелік злочинів і покарань за них.

Перелік злочинів, що називали китайські джерела права, дуже великий. У період Чжоу нараховувалось близько 3 000 різних злочинів. Серед них були відомі такі: державні (повстання, змова), релігійні (шаманство, викидання попелу на вулицю), проти особи (убивство, нанесення тілесних пошкоджень), проти власності (крадіжка, грабіж), військові (неявка в установлений термін на місце збору). Злочинами розглядалися відмова від сплати податків, пияцтво, яке тягло за собою смертну кару [3, с. 125].

Від найдавніших часів основним джерелом права Стародавньої Індії був правовий звичай. Із становленням держави дедалі більшого значення набувають закони, творцями яких були правителі держави та брахмани.

Варто звернути увагу на таку рису стародавньоіндійського права, як його синкретизм. Якщо у праві інших країн Стародавнього Сходу більш-менш часто зустрічається синкретизм правових норм, то в Індії тісне поєднання права з релігією є повсюдним. Релігія зобов'язувала всіх дотримуватися певних правил поведінки – дхарм. Для кожної варни були притаманні свої дхарми, зібрані у дхармашастрах – книгах про правильну поведінку.

Вагомого значення набувала судова практика, яка базувалася на брахманському вченні, а більшість суддів у тогочасній Індії були брахманами.

Збірники дхарм, які містили положення релігійного, морального та правового характеру, були

досить популярними, їх стали називати законами, унаслідок чого виникли закони Гаутами, Нарада, Артхашастри. Але найвідомішим збірником законів, джерелом стародавньоіндійської політико-правової думки були Закони Ману. Вони з'явилися між II ст. до н.е. і II ст. н.е., в добу гострої боротьби між брахманізмом і буддизмом. Останній уже перетворювався на державну релігію, а брахманське вчення було домінуючим у людській свідомості і традиціях.

Закони Ману майже два тисячоліття були чинним збірником норм і правил поведінки. Тут правничий матеріал систематизований, викладений у компактній формі, а зовсім релігійно-міфологічні сюжети займають небагато місця. Збірник складається з 12 розділів і містить 2 685 віршованих повчань, норм і правил. Значна кількість правових норм має форму афоризму. Багато місця відведено оспівуванню могутності брахманів, їх возвеличенню над іншими варнами. Соціальний консерватизм виявляється у презирливому ставленні до шудр і жорстокості покарань щодо них. Обоюсторонньою є царська влада. Під загрозою всіляких земних і небесних покарань Закони Ману закликають зберігати непорушність існуючого суспільного ладу.

Кримінальне право за Законами Ману, з одного боку, характеризується доволі високим для свого часу рівнем розвитку, що виявляється у вказівках на форми вини (намір і необережність), рецидив, співучасть, тяжкість злочину залежно від приналежності потерпілого і винного до певної варни. З іншого боку, Закони відображають збереження старовинних пережитків (про що свідчать збереження принципу таліона, ордалії, відповідальності общини за злочин, скоєний на її території, якщо злочинець невідомий). Серед злочинів, що зафіксовані в Законах Ману, на першому місці стоять державні. Це служба ворогам царя, пошкодження міської стіни та воріт. Повного переліку цього виду злочинів Закони не дають, що є характерною рисою для всіх стародавніх кодифікацій [4, с. 244].

Основним джерелом права Стародавньої Греції в період розквіту демократії був релігійний звичай. Його суворе дотримання визнавалося неодмінним елементом демократії. Найдавнішою систематизацією афінського права вважаються закони Драконта, які стосуються VII ст. до н.е. Вони відомі своєю жорстокістю: особи, що вкрали овочі і плоди, несли те ж покарання, що й батьковбивці, – смертну кару. При Солоні закони Драконта були скасовані, за винятком декількох постанов про вбивство. Відтоді афінське право ставало дуже аморфним утворенням. Значна частина його була, як і раніше, звичаєм. Виробляючи суд, Гелієя могла створювати кожен раз нову норму, керуючись переконанням. Тобто залишалось місце для прецеденту. Після того, як Греція була завойована Філіпом Македонським, Афіни і багато інших полісів втратили свою незалежність. Але кожне місто мало власне право. Судові спори мали вирішуватися на основі правових актів. В Афінах виникла політична традиція, яка передбачає розроблену процедуру прийняття законів Народними зборами, що було закладено реформами Солоні і Клісфена в VI ст.

У V–IV ст. до н.е. закони стають головним джерелом права, в цей період кримінальне право Афіньської держави значно розвинулося. Розрізняли такі види злочинів:

– антидержавні – зрада (до поняття якої вносили перехід на бік ворога, видання державної чи військової таємниці, видання у полон ворогові, видання ворогові міста, поїздка до ворожого краю без дозволу уряду, поселення у чужому краї, спроби змінити існуючу політичну владу, вчинення перешкод демократії та ін.); також антидержавними злочинами вважалося обдурювання народу (фальшиві обіцянки, неправдива інформація) та підроблення грошей [4, с. 292].

Перша римська кодифікація права сходиться до середини V століття до н.е. Вона отримала назву «Зако́ни XII таблиць». Протягом багатьох століть вони вважалися в Римі основним джерелом права – публічного і приватного. Свою назву Закони отримали в зв'язку з тим, що були написані на 12 дерев'яних дошках, виставлялися на міській площі. Закони XII таблиць були записом звичайного права. Самі закони до нас не дійшли. Вони відомі лише в уривках, які збереглися у творах древніх авторів, особливо юристів (Цицерона, Ульпіана, Гай та інші).

Кримінально-правові постанови Законів XII таблиць відрізняються суворістю. У Законах XII таблиць не згадувала про умисні вбивства, можливо, це пояснюється тим, що заходи покарання, спричинені ними, не викликали сумнівів (смертна кара).

У праві Стародавнього Риму існували такі види злочинів: *versus rei publicae* – злочини проти громади загалом («державні» злочини). До них належали:

а) співробітництво з ворогом (зрада; видання ворогу міста; підпал фортеці чи міста, що обороняється, тощо), вчинене римським громадянином;

б) замах на основи публічного правопорядку (змова з метою зміни форми державного ладу чи устрою, дії з метою передання влади неуповноваженій особі тощо), учинений римським громадянином, що мав змогу впливати на реалізацію державних повноважень;

в) замах на належне виконання обов'язків магістрата або жерця (корисливе використання повноважень для зміни публічно-правового порядку і прав римського народу), вчинений посадовою особою – магістратом або жерцем;

г) нехтування громадянськими обов'язками (відмова від військової служби, участь у повстанні);

д) нехтування громадянсько-релігійними обов'язками (брехня у трактуванні так званих «книг Сивіли» або релігійних прикмет, вчинення злочину проти римської релігії). У цих злочинах суб'єктом могли

бути також жінки-римлянки, особливо причетні до виконання релігійних церемоній;

е) замах на посадову особу (замах на магістрата тощо). У добу пізньої республіки склався особливий підвид злочинів цієї групи – образа величі римського народу (замах на вбивство та вбивство магістрата тощо) [4, с. 312].

Таким чином, для права стародавнього світу (3000 років до Р.Х. – 5 ст.) характерно ставити на перше місце за ступенем суспільної небезпечності злочини проти держави, так само, як і в період сьогодення. Більшість названих злочинів, зокрема, згідно з римським правом: співробітництво з ворогом (зрада); замах на основи публічного правопорядку (змова з метою зміни форми державного ладу чи устрою, дії з метою передання влади неуповноваженій особі); замах на належне виконання обов'язків магістрата або жерця; видання державної чи військової таємниці; спроби змінити чинну політичну владу; права Стародавньої Греції: зрада (до поняття якої вносили перехід на бік ворога, видання державної чи військової таємниці, видання у полон ворогові, видання ворогові міста, поїздка до ворожого краю без дозволу уряду, поселення в чужому краї, спроби змінити чинну політичну владу, вчинення перешкод демократії); права Стародавнього Єгипту: посягання на державний і суспільний устрій; права Стародавнього Китаю: повстання, змова; права Стародавньої Індії: служба ворогам царя, пошкодження міської стіни та воріт, ідентичні злочинам, які містяться у розділі I Особливої частини Кримінального Кодексу «Злочини проти основ національної безпеки України». Аналогічно нормам стародавнього права викладено, наприклад, приписи ст. 109 Кримінального кодексу (далі – КК) «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади»; ст. 110 КК «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України»; ст. 111 КК «Державна зрада»; ст. 112 КК «Посягання на життя державного чи громадського діяча»; ст. 113 КК «Диверсія», ст. 114 КК «Шпигунство» тощо.

Отже, основні положення державно-правової спадщини стародавнього права, особливо Стародавнього Риму та Афіньської держави, широко використовуються наступними поколіннями. Змінювалися деталі, відповідно до чинного ладу, але квінтесенція правових норм, понять, соціальних та правових явищ, навіть соціальних інститутів та інститутів влади залишилася незмінною й досі. Усе це має втілення в багатьох державно-правових системах країн усього світу, зокрема в Україні, прикладом чого є положення Кримінального кодексу України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гроссман Ю.М. Історія Стародавнього світу: Практикум: навчальний посібник для вузів. Видавництво при Львівському університеті: Вища школа, 1985. 270 с.
2. Иногамова-Хегай Л.В. Международное уголовное право. Спб.: Юрид. центр Прес, 2003. 268 с.
3. Кудрявцев В.Н. Международное уголовное право: учебное пособие. М., 1999. 210 с.
4. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн. К.: Видавництво «Центр учбової літератури», 2008. 510 с.